

Ինչ է հետաքրքրում և զարգացնում մանկան

Թարգմ. Ստ. Լիսիցեանի

Ակսել Արստալ

Ինչ է հետաքրքրում և զարգացնում մանկան : Թարգմ. Ստ. Լիսիցեանի
by Ակսել Արստալ

Publication date 1907թ

Table of Contents

1. Խաղալիքներ	1
2. Խաղեր	3
3. Նկարչություն: Պատկերազարդ գրքեր	6
4. Մանուկների համար պատմելն եւ բարձր ձայնով կարդալը	8
5. Երգեցողությունը	11
6. Մանկական երգեր, կատակներ, ասացածքներ, հեքիաթներ, առակներ և հանելուկներ	14
*****	18
*****	19
Ծ. թարգմ.	20

Chapter 1. Խաղալիքներ

Մանուկների առաջին խաղալիքը ի հարկէ գնագզնգանն է: Մակայն դրա փոխարէն կարելի է վերցնել բանալիների կապոցը և առհասարակ ամեն գնագզնգացող իր:

Այդ տեսակ խաղալիքներով երեխաները սկսում են հետաքրքրուել արդեն 5-6 ամսուց հետո: Մանուկը սիրում է մանաւանդ յատակի վրա շարտել դրանց. մայրը կամ դայեակը վերցնում բարձրացնում է, մանուկը կրկին շարտում է, ուրախ-ուրախ աղաղակելով ամեն մի վայր ձգելուն, և այդ խաղը կարող է անվերջ տևել, առաջացնելով մանկան մեջ անզուսպ, յաղթական մի ծիծաղ:

Փոքրիկ մանկան ամենասիրելի խաղալիքներն են այնուհետև - ռետինէ կենդանիները, ծվացող տիկնիկները: Ի նկատի առնելով, որ մանուկները սովորութիւն ունեն ամեն բանի «համը տեսնել», հարկատր է խոյս տալ սև, ամուր ռետինից շինած և պայծառ գոյներով ներկած խաղալիքներից: Ամենաամուսա խաղալիքները կարմիր, փափուկ ռետինից շինած խաղալիքներն են, որոնք ծծումբ չեն պարունակում:

Փոքրիկ մանուկների համար պէտքական են նաև գոյնզգոյ փոքրիկ գնդակներ, որ ռետինէ թելով կախ են անում օրորոցի գլխէն այնպէս, որ երեխան կարողանայ նրանց ձեռներով բռնել. յետոյ նոյնպէս «փափուկ» տիկնիկներն և չթէ, կամ զամչէ կենդանիները՝ բուսական խաւով, մամուռով կամ սողցածքով լցած: Բրդով կամ մագով ծածկած կենդանիները անպէտք են, կրկին այն պատճառով, որ փոքրիկ մանուկները սովորութիւն ունեն ամեն բան բերանը դնել:

Մեծ զարճութիւն են պատճառում երեխաներին նոյնպէս այնպիսի պարզ խաղալիքները, ինչպէս են՝ «պտկիր վեր կաց»¹ և զանազան վագող, ցատկոտող և թռչող խաղալիքները (լարող մեքանիսմով):

Մօտ 2 տարեկան երեխաները, մանաւանդ տղաները, սկսում են հետաքրքրուել և խորանարդների կառուցումով, և ամենամեծ զարճութիւնը նրանց պատճառում է շինութեան կործանումը, երբ բոլոր խորանարդները դողդիւնով թափում ցրում են նրա փոքրիկ ձեռքի դիտաւորեալ հարածից: Աղջիկները աւելի յաճած հաւատարիմ են մնում իրենց տիկնիկներին:

3-4 տարեկան երեխաները յափշտակում են այնպիսի խաղալիքներով, ինչպէս են «Նոյեան տապանը», «զագանանոց», «ամարանոց», «ագարակ», և սրանց նմանները, որ ներկայացնում են կենդանիների և թռչունների հաւաքածոներ. խաղը իհարկէ աւելի կենդանանում է, երբ մասնակցում են և հասակաւորները, որոնք գիտեն պատմել որպէս վայրենի, նոյնպէս և ընտանի կենդանիների կեանքի և սովորիւթիւնների մասին:

Այդ հասակից սկսած, տղաների և աղջիկների ճաշակները հետզհետէ աւելի և աւելի տարբերում են: Տղաները գերադասում են ձիեր և սայլեր, որ բարձում են ամեն տեսակ կոտրտած և ամուր խաղալիքներով և դէս ու դէն են քաշ տալիս, յաճախ նոյնպէս աշխատելով, որ շուռ զան, «խորտակեն»: Իսկ աղջիկները առանձին սէր են ցոյց տալիս դէպի ամեն տեսակ կահ-կարասիք - փոքրիկ մահճակալները, սեղանները, աթոռիկները և այլն, որոնց վրա կարող են պտկեցնել կամ նստեցնել իրենց սիրելի «աղջիկներին»:

Փոքրահասակ մանուկները շատ են սիրում նաև այնպիսի խաղալիքներ, որպէս են մետաղէ ձկնիկներ, բադեր, նաւակներ, մակոյկներ և այլն, որ կարելի է թողնել ցրի երեսին և ման բերել մագնիսի օգնութեամբ:

7-8 տարեկան տղաները սկսում են առանձնապէս հետաքրքրուել անագէ զինւորներով և առհասարակ ամեն տեսակ «զինւորական» խաղալիքներով, կառուցանում են ամրոցներ, պատերազմներ են յայտարարում իրար և խաղում են «աւագակներ»:

¹Ինչքան էլ պտկեցնոխմ ես, միշտ վեր է կենում:

Այդ հասակի աղջիկները աւելի զբաղուում են եփելով, խորովելով, տանտիկնություն անելով, և այդ պատճառով ամենալաւ ընծաները նրանց համար, տիկնիկներից յետոյ, խաղալիք-խնեցներն ու ամեն տեսակ ամանեղէնն են:

Բացի այսպէս ասած, «մշտական» խաղալիքներից, կան նաև «եղանակային» խաղալիքներ: Գարնանային և ամառային խաղալիքներն են՝ գնդակներ, մեծ օղակներ, սերսո, թռչող օձեր, կաղապարներ աւազից զանազան ձևի իրեր կառուցանելու համար, բահեր, հորսելիներ, թիեր, քարշակներ և այլն: Իսկ աշնանային և ձմեռային երկար երեկոների ձանձրոյթից ազատելու համար լաւ են խաղեր զբաղմունքները, - ծայեկը, կառուցանելը, լօտօ, կտրատելը, կպցնելը, նկարելը, գունատրելը, հիւսելը, ծեփելը, տիկնիկների համար բաժինք կարելը:

Ի վերջոյ պէտք է նկատենք, որ երեխաները մանաւանդ սիրում են ինքնահնար խաղալիքներ. խանութից գնւած, պատրաստի խաղալիքը շատ ավելի քիչ գին ունի երեխայի աչքում, քան իր ձեռքով շինւած կամ փոփոխւած, իր խաղերին յարմարեցւած մի խաղալիք: Գնեցէք երեխայի համար մի ամենակոկիկ ձի իսկական մորթով, իսկական սաքով, և միւս կողմից՝ տուէք նրան մի կլոր փայտէ կտոր, չորս ձողիկներ, սև բուրդ (ամենից լաւն է, սև գուլբայի թելը, որ այնպէս գեղեցիկ զանգուր գոյորում է), և օգնեցէք, որ ինքը այդ նիւթից իր համար մի ձի շինի, - և տեսէք թէ այդ երկուսից որն է նա աւելի սիրելու: Անշուշտ իր ձեռագործը: Առաջինը շատ կատարեալ է. երեխան ոչ մի տեղ «ուղղելու», «ձեռք տալու», իր երևակայութիւնը գործադրելու առիթ չունի: Իսկ եթէ ուզենայդ էլ «լաւացնել», միայն պիտի փչացնի և մեծերի յանդիմանութեանը արժանանայ: Իսկ նրա համար յաճախ հէնց այդ «փչացած» (մեծերի խօսքով) խաղալիքն է, որ առաւելապէս սիրելի է դառնում:

Առհասարակ չի կարելի շատ խիստ վերաբերուել, երբ երեխաները փչացնում են խաղալիքը: Այդտեղ երևում է ոչ թե նրա կործանելու ախտը, որի դէմ պէտք է կուել, այլ հէնց հակառակը, ստեղծագործելու ձգտումը, և միւս կողմից՝ նաև «իրերի հէնց ծուծը» մտնելու ցանկութիւնը: Խաղալիքը փչացնել, կտորել դրդում է երեխային հէնց այդ մանկական հարցասիրութիւնը, իմանալու ցանկութիւնը, թէ ինչիցն է շինւած նա, ինչ կայ նրա մեջ:

Chapter 2. Խաղեր

Խաղը օգտաւէտ է և անհրաժեշտ ամեն հասակի երեխաների համար: Չանազանակերպություն մտցնելով նրանց կեանքի մեջ, հանգստություն բերելով աշխատանքից յետոյ, նա միևնույն ժամանակ հանդիսանում է մի տեսակ աշխատանք, որ թարմացնում և ամրացնում է մարմինն ու հոգին, մտածել է սովորեցնում երեխաներին, զարգացնում է նրանց մեջ հնարագիտություն, սրամտություն, երևակայություն, գեղասիրական ճաշակ և օրինականության և կարգապահության զգացմունք: Ընկերական խաղերը, բացի այդ, ընտելացնում են երեխաներին զայել իրենց յարմարել ուրիշների ցանկություններին և ուրիշների օգնութեանը գին դնել:

Ընկերական խաղերի մեջ չէ որ բոլոր մասնակիցները իրարից կախում ունեն, ամեն մէկի վրա դրած է լինում մի պարտականություն, որ պիտի նա ճիշտ կատարի, որպէսզի խաղը իր նպատակին հասնի: Եթէ մասնակիցներից որևէ մէկը խաղը այնպէս չը տանի, այդ իսկոյն կազդի ընդհանուր ընթացքի վրա, և միւս մասնակիցները անմիջապէս կը նկատեն այդ: Անշնորք և անվարժ մանուկը ուզի չուզի պիտի աշխատի ուղղել, որպէսզի խոյս տայ ընկերների դժգոհությունից և նորից ձեռք բերի նրանց համակրությունն ու յարգանքը: Ինքնահաճ, դիւրագրգիռ, խարդախութեան դիմող մանուկները հարկադրած են լինում ճնշել իրենց մեջ բնատրոյթեան վատ գծերը, որպէսզի ընկերները իրենց չը վնասեն խաղացողների շրջանից: Ամաչկոտ, անճոռնի կամ թմրած երեխաներին, որոնք խոյս են տալիս հասակակիցներից և աշխատում են չը մասնակցել ընկերական խաղերին, պէտք է ամեն կերպ խրախուսել և դրդել, որ մօտենան ուրիշ մանուկներին, պէտք է ղեկավարել նրանց, քաշքշել, և այդ աւելի լաւ հաջողում է անել հէնց նրանց հասակակիցներին, քան թէ հասալատորներին:

Բայց մեծերի մասնակցութիւնը խաղերին առհասարակ շատ ցանկալի է: Խաղալիս աւելի լաւ է իմացում երեխայի բնատրոյթին և ընդունակութիւնները: Շատ օգտաւէտ է խաղալ սովորեցնել և դայեակներին. նրանց ընկերակցելը խաղերին աւելի կը մտերմացնի նրանց՝ սանիկների հետ և կը սովորեցնի աւելի լաւ հասկանալ վերջիններիս պէտքերը, ուրախութիւններն ու վշտերը:

Երեխաների մեծ մասը շատ է սիրում փոփոխել, զանազանակերպել խաղերը, և դրա համար հասակատրներն էլ պէտք է գիտենան բազմաթիւ խաղեր, մանաւանդ ոչ շատ բարդ և յոգնեցնող խաղեր: Առհասարակ խաղերը երկու տեսակ են լինում. «նստած» և «շարժական»: Առաջին տեսակիցն են ամեն տեսակ զանազանակերպութիւնները յօտօի, դօմինօի և ամեն տեսակ «ֆրէբելեան խաղերը» - այն է՝ կտրտելը, հիւսելը, կարելը, ասեղնագործելը, գունատրելը, ծալելը, շինութիւններ կառուցանելը և այլն: Երկրորդ տեսակը կարելի է բաժանել հետևեալ խաղերի.

1. 1. վազվզելով,
2. 2. նետելով,
3. 3. վազվզելով և նետելով,
4. 4. ցատկոտելով,
5. 5. երգելով:

Այս խաղերը աւելի լաւ է բացօդեայ խաղալ, որովհետև նրանց գլխատր նպատակն է - օգնել երեխային մեծանալ առողջ, ամրակազմ և կենսուրախ, իսկ ոչ մի բան այնպէս չէ նպաստում այս բանին, ինչպէս թարմ օդը: Այդպիսի խաղերին ամեն օր պէտք է նիւրել մի քանի ժամ: Միայն ծայրայեղ դէպքում, շատ վատ կամ շատ ցորտ եղանակին, կարելի է խաղերը տեղափոխել ծածկած սրահները: Ոչ մի ընդարձակ դահլիճ չի կարող բռնել լայն, ծառատունկ, արևի համար բաց հրապարակի կամ դաշտի տեղը: Սենեակներում վազվզելն ու խաղալը անպատճառ առաջացնում է փոշի, որ և կուլ պիտի տան մանուկները:

Ամենաօգտաւէտ խաղերը, ի նկատի ունենալով ֆիզիկական ուժերի և կարողութիւնների ամրապնդումն ու զարգացումը, պէտք է համարել միաժամանակ թէ վազելուց և թէ նետելուց կազմաւած խաղերը, բայց դրանք բարդ են լինում, ուստի դրանցից առաջ պիտի մանուկները սովորեն աւելի պարզ խաղեր, որ միայն նետելուց կամ վազելուց են կազմաւած:

Վազելը ամբողջ մարմինն է ամրացնում. միայն թէ թոյլ չը պիտի տալ երեխաներին վազվզել մինչև ուժասպառ լինելը: Եթէ վազախաղերին մասնակցում են միևնույն հասակի երեխաներ, աւելի քիչ վտանգ կայ, որ մի քանիսը, մրցումով յափշտակելով, գերյոզնեն: Իսկ եթէ խաղացողների հասկաները շատ տարբեր են, անհրաժեշտ է որ մեծերն ու աւելի ուժեղները յարմարեն աւելի փոքրերին և թոյլերին:

«Նետողական» խաղերը աւելի ամրացնում են մէջքի ողնաշարը, ձեռները, աչքի մկաններն ու զարգացնում են աչքի կտրուկութիւնը: Պէտք է միայն նետել անպատճառ երկու ձեռներն միատեսակ զարգացնելու համար:

Դպրոց յաճախող աշակերտների մէջքը շատ յաճախ լինում է կռացած, իսկ ողնաշարը՝ ծուռ: Խրատներն ու յորդորները, որ ուղիղ նստեն և ուղիղ ման գան, չը կռանան և չը ծուռն, շատ քիչ են օգնում: Ի հարկէ հեշտ բան չէ միշտ յիշել, որ պէտք է մէջքը նստած անցկացնել, կռանալով գրքերի ու տետրակների, ձեռագործի կամ դաշնամուրի վրա: Մնաւանդ ստիպաւծեն լինում «մէջքը ծռել» աղջիկները: Այդ պատճառով երեխաների մէջքը ուղղել խրատներով և կորսւտներով դժար է: Ամենալաւ հակակշիռը այդ սովորութեան կարող են լինել միայն խաղերը, որոնց ժամանակ մէջքն ինքն իրան ուղղում է, չը պահանջելով երեխաներից կամքի լարում: Թող երեխաները աւելի վազվզեն, ցատկոտեն, շարժեն և զբաղեն «նետողական» խաղերով: Նետելու միջոցին մէջքը ինքն իրան անշուշտ լաւ ձգում է: Գնդակ կամ լապտի խաղալը ամենալաւ մարզանքն է մէջքի համար, որը այդ ժամանակ հարկադրած է լինում ամենաբազմազան դրութիւններ ընդունել: Իսկ սերսօ (օղակ), վօլան և այլն խաղալը մանաւանդ օգտակար է այն բանով, որ գլուխը վեր բարձրացնել (օղակի կամ գնդակի թռիչքին հետևելու համար): Այդ խաղը պէտք է երեխաները սկսեն որչափ կարելի է վաղ, 4-5 տարեկան հասակից:

Թռչելու հետ շաղկապած խաղերը չի կարելի անպայման կերպով յանձնարարել, որովհետև նրանք ամեն անգամ չեն լինում ապահով, մանաւանդ աղջիկների համար: Յամենայն դէպս այդ խաղերը պահանջում են մեծ հսկողութիւն մեծերի կողմից: Նորվեգիայում՝ ի նկատի ունենալով տեղի ունեցած մի քանի դժբախտ դէպքերը, նրանք բոլորովին արգելած են աշակերտների ազատ խաղերի հրապարակներում և թռչելու մարզանքները թոյլ են տրուում միմիայն մարմնամարզական դահլիճներում:

Իսկ երգերի հետ հիւսւած խաղերը առանձնապէս ցանկալի է տարածել, մանաւանդ 3-4 տարեկան հասակից: Այդ խաղերը մեծ մասամբ կապուած են լինում չափուած, գեղեցիկ շարժումներին հետ և, բացի ընդհանուր օգտից, այլևս այն արդիւնքն են ունենում, որ զարգացնում են երեխաների մէջ գեղեցիկ ձևեր, գողտրկութիւն, իսկ ինքն երգեցողութիւնը ամրացնում է թոքերը, զարգացնում է ձայնն ու լսողութիւնը:

Շատ յարմար են ընտանիքում նաև այնպիսի խաղեր, որոնց մէջ շարժական խաղը միացած է լինում դէկլարացիայի (արտասանութեան) և երգեցողութեան հետ: Խաղը դէկլարող հասակաւորը պատմում է երեխաներին որևէ հեքիաթ, յետոյ նշանակում է, թէ երեխաներից ով հեքիաթի որ անձնավորութեան դերը պիտի կատարի, բացատրում է ամեն մէկին նրա անելիքը և սովորեցնում է դերերը, օգտուելով այդ բանի համար պատրաստի բնագրից և երաժշտական եղանակից կամ ինքնընտրից գրելով, և վերջապէս մանուկները ներկայացնում են հեքիաթները կենդանի անձնավորութիւններով: Այդ խաղը առիթ է տալիս զանազան խրատական գրոյցներ անելու. մանուկները միտք են դադարեցնում ներկայացրած կենդանիների, մարդկանց և ծաղիկների բնատրութեան վրա և սովորում են օգտուել ձեռք բերած գիտութիւններից, և միևնույն ժամանակ ինքնընտրիքեան զարգացնում են իրենց ձայնն ու սովորում են գեղեցիկ կարդալ ոտանաւորները: Այս խաղը երբէք չը պէտք է շփոթել «մանկական ներկայացումների» հետ, որոնք՝ ունենալով լաւ կողմեր, ունեն և բազմաթիւ պակասատր կողմեր:

Այդ խաղերը երեխաները խաղում են իրենց համար, ոչ թե հանդիսատեսների համար, որոնք չը պետք է էլ ներկայ լինեն:

Chapter 3. Նկարչություն: Պատկերագրող գրքեր

Փոքրիկ երեխաները մեծ մասամբ շատ են սիրում նկարել: Հենց որ նրանց ձեռքն է ընկնում քարտախտակ ու քարեգրիչ կամ մատիտ ու թուղթ, նրանք յափշտակաձև սկսում են ամեն տեսակ նկարներ ու պատկերներ գծագրել: Իսկ երբ թուղթ չեն ունենում, նկարում են պատերի վրա: Նկարելու սերը արտահայտում է նաև՝ երեխայի բերանից այնպես յաճախ լսող խնդիրների մեջ, որով նա դիմում է հասակաւորին. «Նկարիր ինձ համար», «Նկարիր այսինչ կամ այնինչ բանը»: Եւ երեխան կարող է երկար նստել և ուշադրութեամբ հետևել, թէ ինչպէս նկարող հասակաւորի մատիտի տակից դուրս են գալիս իրեն ծանօթ իրերը, կենդանիներն և մարդիկ:

Այսպես ուրեմն, նկարելու սերը յատուկ է երեխաներին, և մեր նպատակը պէտք է լինի որ կանոնաւոր կերպով զարգացնենք այդ սերը, ոչ թէ խեղդենք նրա մէջ: Մինչդեռ ծնողներից շատերին այննքան էլ դուր չի գալիս երեխաների այդ յափշտակելը նկարչութեամբ: Նրանց համար անախորժ է տեսնել մանկական մատիտի այդ անվերջ հետքերը լրագիրների և ամսագիրների լուսանցքների վրա, գրքերի կազմերի, պատերի պաստառի վրա և այլն: Բայց մեղքը այստեղ ոչ թէ երեխայինն է, այլ նրան շրջապատող հասակաւորներինը: Ինչու ժամանակին չեն տալիս նրան անհրաժեշտ պիտոյքները: Եթէ նա իր ձեռքի տակ ունենալիս լինէր քարտախտակ ու քարեգրիչ կամ թուղթ, նրա մատիտը չէր թափառի այս ու այն տեղ:

Հասակաւորների գործը պիտի լինի - մի ելք ու կանոնաւոր ընթացք տալ մանկական բնական ձգտումին դէպի գործունէութիւնն ու ստեղծագործութիւնը: Երեխաներից ամենաանտանելիներն և ամենաանբախտները նրանք են, որոնք ունենում են գործունէութեան մի սաստիկ զարգացած պահանջ, իսկ զրկւած են լինում հասակաւորների խելացի համակրանքից և օգնութիւնից: Երեխան միշտ կամենում է ինքը մի բան շինել, բայց ինքը միշտ չի իմանում, թէ ինչ, և էլ միշտ ձեռքի տակ չի ունենում հարկաւոր պարագաները: Նա ձանձրանում է, չը գիտէ թէ ինչ անի, ինչով զբաղի, և սկսում է չարութիւն անել կամ մեծերի գլուխը տանել: Այդպիսի դէպքերում նկարչութիւնը հիանալի փրկութիւն է: Ուրիշ զբաղմունքների համար հասակաւորն էլ այդ թոյլին կարող է ժամանակ կամ հարկաւոր պարագաները չունենալ, բայց թուղթ ու մատիտ միշտ տանը կը գտնուի:

Թուղթ ու մատիտ տալով ի հարկէ դեռ ամեն բան չի վերջանում. պէտք է ցոյց տալ երեխային, թէ ինչպէս պիտի բռնի մատիտը, պէտք է դեկավար լինել, երբ փորձեր է անում այս կամ այն ինչ բանը նկարելու: Սկսեցէք ամենապարզ նկարներից և անցէք ատելի բարդերին: Դրա համար հասակաւորներից սկզբում չի պահանջում առանձին շտրք: Երեխան նոյնիսկ ատելի յաջախ գոհ է լինում ամենակոպիտ, նախնական նկարով, իր երևակայութեամբ լրացնելով նրա պակասները, և ընդհակառակը՝ հասակաւորի նկարած շատ կատարեալ, շատ բարդ պատկերը կարող է ամենաչնչին արժէք ունենալ երեխայի աչքում, որը չի կարողանում ոչ նկարչութեան նրբութիւնը հասկանալ, ոչ էլ ինքը նմանեցնել այդպիսի նկարին: Իսկ տեսէք թէ ինչպէս նա հրճում է և ինքն էլ աշխատում է նոյնպէս նկարել, երբ տեսնում է, ինչպէս հասակաւորը մի քանի տարրական գծերով նկարում է «ուրախ էջ» կամ «տխուր էջ», մի քանի շրջաններով և մի քանի գծերով ու ստորակէտով՝ «կատու», ուղղահայեաց գծով և մի քանի թեքերով՝ «ծառ» և այլն:

Ինչից պէտք է սկսել: Ինչ պէտք է նախ և առաջ նկատի մանուկը: Ի հարկէ, իրեն շրջապատող, մօտիկ և ծանօթ իրերը - սեղան, աթոռ, մահճակալ, ձի, կատու, տուն, ծառ, օգուելով դրա համար ամենապարզ գծերով: Սկզբում կարելի է նկատել ամեն իր առանձին-առանձին, յետոյ միացնել նրանց, կազմելով մի պատկեր, մի տեսարան: Նկարը շատ ատելի արժէքւոր է դառնում, եթէ նկարելիս մարդ նաև բացատրում է . «Այ արի դեռ տունն նկարենք: Այստեղ մի փայտ կը դնենք, այստեղ էլ - սրանք պատեր են, տակից էլ կը միացնենք - սա էլ կը լինի յատակը, վերևից էլ կը միացնենք - այս էլ առաստաղը: Իսկ այս թէք գծերն ապա ինչ են, այս տանիքն է: Հիմա պատուհանները շինենք... Քանի հատ անենք... Հիմա էլ դուռն ու պտշգամբը: Հինգ հատ աստիճան: Ահա տունը պատրաստ

Նկարչություն: Պատկերազարդ գրքեր

Է... Իսկ ծխանն ուր է: Չէ, ծխանն էլ պետք է տեղը դնենք: Իսկ նրա միջոց թող ծուխ դուրս գալ - այ ոլոր, ոլոր... Այս էլ մայրիկը քեզ համար փլավ է եփում»...

Որպեսզի նակրելու գործը հեշտացրած լինենք, աւելի լավ է տանք նրան մաքուր թուղթ կամ քարետախտակ: Քարետախտակի վրա նկարելիս, երեխան կարող է աւելի հեշտութեամբ ուղղել իր սխալները, և նկարել նա կարող է ինչքան ուզենայ - կը ջնջի ու հա կը նկարի: - Իսկ թուղթը ընտելացնում է գգուշութեան և ճշտապահութեան: Սկզբում լաւ է վերցնել հասարակ, սև, ոչ շատ փափուկ, ոչ էլ շատ ամուր մատիտ (Ֆաբեր N 2). երբ երեխայի ձեռքը կը վարժի և նա կը սովորի հասարակ մատիտով նկարել, կարելի է անցնել և գունաւոր մատիտներին: Նրանք և աւելի թանկ են, և աւելի հեշտ են կոտրուում, և աւելի դժուար սրում:

Մեծ նշանակություն ունի երեխաներին շարունակ վարժեցնել նկարչութեան մէջ և կանոնաւոր անցնել աւելի պարզ նկարներից դէպի աւելի բարդերը: Անհրաժեշտ է որ ձեռքի ճարակությունը, աչքի սրությունը և գծեր ու գույներ միացնելու հմտությունը զարգանան մանկան ընդհանուր հոգեկան զարգացման հետ զուգընթացաբար: Թէ չէ, եթէ գեղասիրական պահանջներն աւելի առաջ գնան քան թէ նրա սեփական գիտությունն այդ պահանջներին բաւարարություն տալու, - նրա սիրտը կարող է կոտրուել, նա կը վհատի և բոլորովին երեսը կը դարձնի նկարչությունից:

Շատ են սիրում երեխաները նաև գննել պատկերազարդ գրքեր: Գրախանութները լիքն են այդպիսի գրքերով, բայց ոչ բոլորը կարող ենք յանձնարարել:

Պատկերները պետք է լաւ, բնութեանը հախատարիմ, կենսալից, հասկանալի և հետաքրքրական լինեն երեխաների համար: Բնութեան գեղեցիկ տեսարանները սովորաբար այնքան չէն հետաքրքրում փոքրիկ մանուկներին, ինչօչ և կենդանիների ու մարդկանց պատկերները, և այդ աչքի առաջ պէտք է ունենալ գիրք ընտրելիս: Յետոյ, աւելի լաւ է, եթէ պատկերը ներկայացնում է երեխային հարազատ կեանքը, եթէ մարդկանց թէ դէմքերը և թէ շորերը, տունը, ծառերը նրանց վրա այնպէս են, ինչպէս նա սովորել է տեսնել իր շուրջը: Ինչքան էլ լաւ նկարած լինէին պատկերները, օրինակ՝ անգլիական գրքերի մէջ, և ինչքան էլ նրանք դուր գային անգլիացի մանուկներին, մեր մանուկների սրտին նրանք այնքան շատ բան չեն ասի, ինչքան որ մեր հարազատ շրջապատը ներկայացնող պատկերները:

Պատկերը բացատրող բնագիրը պետք է լինի պարզ, լիովին մատչելի մանկական հասկացողութեան համար, բայց առանց կեղծ կերպով յարմարելու մանկական բլբլոցին: Մաքուր, գրական լեզուն, առանց աւելորդ զարդարանքների ու բլբլոցների, խելացի և մանուկների զարգացմանը համապատասխան բովանդակություն - ահա այն գլխաւոր պայմանները, որոնք պիտի բավարարություն տալ այդ տեսակ գրականությունը:

Մեր հրատարակիչները առաջ չափազանց շատ էին օգտուում օտարազգի գրքոյկներից, վերցնելով այնտեղից գլխաւորապէս պատկերները, իսկ նրանց բնագիրը կազմել տալով տանում գրողներին: Եւ քանի քանի տափակ, անմիտ գրքեր էին անցնում այն ժամանակ երեխաների ձեռքերը, երբեմն նաև անճոռնի ոտանատրներով: Այժմ նկատուում է փոփոխություն դէպի լաւ: Լոյս են տեսել բազմաթիւ գրքեր, որոնք պատկերազարդած են մեր հայրենի, տաղանդաւոր նկարիչների ձեռքով և ունեն մի այնպիսի բովանդակություն, որ բաւարարություն է տալիս առողջ բանականութեան և գրական գեղարվեստական ճաշակի պահանջներին:

Ի վերջոյ բերում ենք մի հասարակ միջոց գեղեցիկ պատկերների հարուստ հաւաքածու կազմելու, թէ փոքրիկ մանուկների և թէ աւելի չափահասների համար: Տարւայ ընթացքում ամեն մի ընտանիք ստանում է բազմաթիւ պատկերազարդ հրաւերներ կամ յայտարարություններ, որ սովորաբար կարդալուց յետոյ մեծերը զամբիւղն են նետում: Օգնեցէք երեխաներին, որ հաւաքեն այդտեսակ թերթերն ու կտրեն պատկերները կամ բաց նամակները, սուէք նրանց մի քանի թերթ հաստ թղթից, և թող երեխաները կայքընեն դրանց վրա դուրս կտրած պատկերները: Մի փոքր ժամանակից յետոյ կարող է ստացւել մի այնպիսի հարուստ հավաքածու, որ ինքներդ էլ զարմանաք: Հենց այդ ժողովածուի հաւաքելը մի շատ օգտաւետ և արժան գրադմունք ու զարճություն է և կարող է ուրախութեան մի նոր աղբիւր լինել երեխաների համար:

Chapter 4. Մանուկների համար պատմելն եւ բարձր ձայնով կարդալը

Մանուկներին հեքիաթ պատմելու արւեստը աւելի կամ պակաս յատնի է ամեն հօրն ու մորը: Բոլորն էլ գիտեն համապատասխան պատմութիւններ, յիշում են թէ ինչ են իրենց պատմել մանկութեան ժամանակ, և պատմելու շնորքը ինքն իրան է գալիս: Ոչ ոք չի սկսի՝ պատմելով հարազատ զաւակներին այս կամ այն բան, գործածել արւեստական լեզու, գրական ընտիր դարձածքներ կամ պաշտօնակար ոճ: Նոյն իսկ այն մարդը, որ իր մըքերը գրաւոր արտայայտելիս անկարող կը լինէր ազատել իրացրած գրական կամ պաշտօնական ոճից, իր մանուկների հետ խօսելիս սովորաբար գտնում է ամենապարզ, բնական դարձածքներ, երբեմն նոյնիսկ այնքան պարզ, հասարակ ոճեր, որ եթէ մի ուրիշ անգամ մէկը նրան վերագէր այդ ոճերը, նա կասէր թէ ինքը չի գործածել այդպիսի գրեհիկ, իրեն անյատուկ բառեր: Ես գտնէ յիշում եմ որ քանիցս անգամ այդպէս պատահել է հօրս հետ: Ես կրկնել եմ խօսակցութեան ժամանակ որևէ դարձածք, որ նա գործածած է եղել անգիտակցաբար մեզ հետ ուրախ զրուցելիս, նա ուղղել է ինձ, իսկ ես պատասխանել եմ, որ ինքն էլ է այդպէս խօսում, ու նա չի կամեցել հաւատալ, յամառութեամբ հերքել է:

Երեխաների հետ անպայման պէտք է խօսել հասարակ լեզով: Նրանք դեռ չեն կարողացել իրացնել բարդ դարձածքներ և ոճեր: Առհասարակ, ինչպէս մանուկների մարմնական կերակուրը պիտի հասարակ լինի, - պղպեղ, մանանեխ և շատ աղ կամ շատ շաքար չը պարունակի, - պարզ, սովորական խորտիկներ լինեն, այնպէս էլ հոգեկանը: Պէտք է պատմելիս նոյնպէս խոյս տալ չափազանց մռայլ, տխուր բաներից: «Կարմիր գլխարկը» պատմութիւնը, իմ կարծիքով, պէտք է հենց ցոյց տայ այն սահմանը, որից չը պէտք է անցնել: Լաւ չէ և սարսափելի բաներ պատմել: Ամենից լաւ և մատչելի նիւթն է երեխաների համար ծիծաղաշարժը: Բայց քանի որ նրանց երևակայութիւնը շատ վաղ է զարթնում և սնունդ է խնդրում, պէտք է այս մանկական պահանջին էլ բաւարարութիւն տալ, պատմութիւններից չը ջնջելով հրաշալի տարրը: Ամենից առողջ և հաճելի սնունդը մանկական երևակայութեանը կարող են տալ մեր ժողովրդական հեքիաթները: Նրանց մեջ անսպառ աղբիւր կայ հրաշալի պատկերների, առողջ յեզնութեան, թարմ մտքերի և խոր բարոյականութեան, և մանուկը անձնատուր է լինում տպաւորութեանը ամբողջ հոգով: Նա միշտ ընդունակ չի լինում թափանցել այլաբանութեան խորքը, հեքիաթի կեղևի տակ ծածկւած մտքի ուղն ու ծուծը, բայց այն էլ լաւ է, որ նա կը սիրի այդ կեղևը, կապրի մայրենի հեքիաթով: Հեքիաթի միջոցով նրա մեջ կապ կառաջանայ մայրենի բանաստեղծութեան, մայրենի հնութեան, մայրենի ժողովրդական նիստ ու կացի հետ, և այդ կապը հետզհետէ միայն կաճի ու կամրապնդի, քանի աւելի կաճի ու կը զարգանայ մանուկը:

Հեքիաթներից հետոյ գուցէ մի աւելի յարմար նիւթ չը կայ երեխաներին պատմելու համար, քան թէ հօր ու մօր յիշողութիւններն են իրենց մանկական կեանքից: Երեխաները պատրաստ են անվերջ լսելու ծնողների պատմվածքները իրենց անցեալի կամ հայրերից, մայրերից, պապերից, տատերից լսածների մասին: Իսկ ծնողները՝ իրենց ընտանեկան պատմութիւնից նիւթեր առնելով, ոչ թէ միայն զբաղեցնում են երեխաներին, այլ և կրթում են նրանց: Այդ յիշողութիւնները՝ օգնելով երեխաներին հասկանալու հայրենի և պապերի կեանքը, ամենից լաւ ամրապնդում են այն թանկագին կապերը, որոնք շաղկապում են նախնիներին իրենց յետնորդների հետ: Ստիպելով երեխաներին անգիտակցօրէն ներշնչել լաւագոյն ընտանեկան ամանդութիւններով, այդ պատմութիւնները լրջօրէն մտածել են տալիս նրանց այն պատասխանատւութեան մասին, որ մարդուս վրա դնում է ծագումը, և ցանկութիւն են արծարծում նրանց մէջ արժանի լինելու իրենց նախնիներին: Այդ պատմութիւնների մէջ պահպանւած որևէ փոքրիկ սրտաշարժ կան ազնիւ գիծ նախնիների կեանքից՝ կարող է հանդիսանալ մի տեսակ սերմ, որ՝ ընկնելով մանկան հոգու մէջ, կարող է ծիւր արձակել յօգուտ նրա և ուրիշների: Ընտանեկան լաւ ամանդութիւնները մեծ առաւելութիւն են ընտանեկան կրթութեան գործում:

Միևնոյն պատճառներով օգտոււէտ է, որ երեխաները ականջ դնեն մեծերի պատմածներին հնից և նորից: Այդ գրոյցները երբեմն շատ աւելի բան են տալիս, քան թէ դասերը, և էլ զարմանալի հեշտ

Մանուկների համար պատմելն եւ
բարձր ձայնով կարդալը

են իրացում մանկան կողմից ու միայն զարճութիւն են նրան պատճառում: Իմ լաւագոյն մանկական յիշողութիւններէից մի քանիսը կապուած են հէնց այդպիսի կենսաբուդիս պատկերների հետ, որ իմ աչքիս առջև բացել են իմ ծնողների և ուրիշ՝ ինձ շրջապատող հասակաւորների խոսակցութեան ժամանակ: Այդ խոսակցութիւնները մեզ, երեխաներիս համար ոչ պակաս հետաքրքրական և օգտակար էին, քան թէ յատկապէս մեզ համար նշանակուած պատմութիւնները:

Խոսելով մանուկների համար պատմելու մասին, չեմ կարող չը յիշատակել այստեղ և մանուկների համար երգելու մասին:

Երգելը երկու լաւ կողմ ունի. նախ՝ նա մանուկներին պատճառում է հաճելի, հոգին զարթացնող զարճութիւն, և ապա զարգացնում է նրանց մէջ նւագայնութիւն: Պատահում է, որ հայրն ու մայրը մոռացած են լինում, որ մանկութեան ժամանակ երգած երգերի բառերը նրանց մտքից ընկած լինեն: Սերունդից սերունդ անցնող այդ երգերն ու եղանակները մի թանկագին աւանդ են: Հաճախ մօր բերանից յսած մի որևէ պարզ երգ այնպէս խորն է թափանցում մանկան հոգու մէջ, ամենանուրբ լարերը հնչեցնելոց այնտեղ, որ շատ տարիներ յետոյ, արդէն հասակաւոր մարդ դառնալով, նա, լսելով յամկարծ նոյն եղենակը, նորից մանուկ է դառնում հոգով, նորից սիրտը բացում է ամենաքնքուշ, մեղմ զգացմունքների համար:

Բացի վերև յիշած նիւթերից՝ ծնողներից մեծ մասը հազիւ թէ ունենայ պատմելու բան: Այն ժամանակ մնում է որ դիմեն ընթերցանութեանը: Եւ ահա մենք հասանք նեղ, ընտանեկան շրջանում ահագին նշանակութիւն ունեցող գործին: Բարձր ձայնով կարդալուն նիւթած ժամերը, եթէ ընթերցանութիւնը կանոնաւոր է տարւում, ընտանիքի բոլոր անդամներին պատճառում են ամենալաւ, որչափ ախորժելի, նոյնչափ և օգտաւէտ ժամանց:

Բարձր ձայնով կարդալու արուեստի մասին տարբեր են դատում. մի քանիսը այսինչ պահանջներ են դնում, միւսները՝ այն ինչ: Մեր պրօֆեսիօնալ կարդացողների մեծ մասը - դերասաններ են, և իմ կարծիքով՝ բոլորն էլ մի պակասութիւն ունեն, այն է, որ ընթերցանութեան հետ շաղկապում են դերասանական «խաղը», ոչ թէ միայն կարդում են, այլ և որոշ չափով «խաղում»: Ինձ թում է որ շատ աւելի լաւ տպաւորութիւն է գործում հասարակ, անարուեստ ընթերցանութիւնը, առանց միւսիկայի և դերասանական շեշտումների, պարզ և արտահայտիչ արտասանութեամբ, որ ապացոյց է ընթերցանի լիակատար հասկացողութեան: Քանի աւելի է ընթերցանութիւնը յիշեցնում սովորական, պարզ, անկեղծ, կարծես սրտից բղխող պատմութիւնը, այնքան աւելի մեծ տպաւորութիւն է նա թողնում, մանաւանդ երեխաների վրա:

Այնուհետև, բարձր ձայնով երեխաներին կարդալիս անհրաժեշտ է այլ ևս մի պայման աչքի առաջ ունենալ, - որ հեղինակի լեզուն համապատասխան լինի ունկնդիրների հասակին: Ի հարկէ, մանկական գրականութիւնը ունի զանազան ստորաբաժանումներ ըստ հասկաների. կան գրքեր և ամսագիրներ յատկապէս աւելի փոքր հասակի, և գրքեր՝ միջին ու մեծ հասակի մանուկների համար: Բայց էլ չենք ասում, որ ոչ բոլոր գրքերի և առանձին հեղինակութիւնների լեզուն լիովին մինչև վերջը «պահպանուած», որոշ հասակին յարմարեցրած է լինում, - պատահում է նաև, որ ընտրութիւն չեղաչ դեպքում կամ գրքի չափազանց հետաքրքրական լինելու պատճառով ծնողները ստիպուած են լինում՝ վերցնելն բարձրաձայն կարդալու համար այնպիսի մի գրածք, որի լեզուն ընհանրապէս կամ տեղ տեղ շատ խրթին է և անհասկանալի է, յաս ինչ հասակի մանուկների համար: Վերջապէս, չէ որ մանկական գրականութեան մէջ կայ մի ամբողջ ճիւղ թարգմանական գրածքների, որտեղ գտնում ենք ինքն ըստ ինքեան գեղեցիկ, բայց ոչ բոլորովին աջող կերպով թարգմանուած բաներ, երբեմն ծանր և անճոռնի ոճով թարգմանուած գրածքներ. բոլոր այսպիսի դէպքերում բարձրաձայն ընթերցանութիւնը պիտի դառնայ մասամբ և փոխադրութիւն, - անյարմար, չափազանց դժար ըմբռնելի, չափազանց գրական կամ օտարազգի դարձուածքները պէտք է փոխարինել աւելի հասարակ, պարզ, առօրեայ, սովորական խօսակցութիւնից վերցրած, երեխաներին բոլորովին հասկանալի բառերով: Սակայն գլխատրապէս, ի հարկէ, պէտք է օգուտ քաղել մայրենի գրականութեան այնպիսի երկերից, որոնց լեզուն օրինակելի է: Քանի աւելի փոքր են մանուկները, այնքան աւելի կարևոր է, որ լսեն մաքուր, կանոնաւոր «դասական» մայրենի լեզու. թող կրթեն այդ լեզուով, թող իրենց ամենամատաղ տարիքից ներշնչեն մայրենի լեզուի ոգով, իրացնեն մայրենի լեզուի կանոնաւոր և բնորոշ ոճերը: Աւելի մեծ հասակում արդէն այդքան էլ հեշտ չէ «փչացնել լեզուն»:

Մանուկների համար պատմելն եւ
բարձր ձայնով կարդալը

Ընդհանուր առմամբ, բարձրաձայն ընթերցանությունը մէկն է այն լատագոյն կրթական-
դաստիարակչական միջոցներից, որ ունեն ծնողները իրենց ձեռքում:

Chapter 5. Երգեցողությունը

Ծնողներ, սովորեցրեք ձեր զառակներին երգել: Աշխատեցեք արծարծել և զարգացնել ձեր երեխայի մեջ երգելու սերը - դրա մեջ դուք կը գտնեք մի անելորդ միջոց ազդելու մանկական հոգու վրա և նախ կրթելու:

Գլխաւոր դերը այստեղ՝ պարզ է որ պատկանում է մօրը: Նրա ձայնը դուրս է քաշում մանկան կոկորդից առաջին երաժշտական հնչիւնները: Հարկ էլ չի լինում առանձնապէս դրդել մայրերին այդ անելու, - ինքը բնագոյն է նրանց դրդում:

Ամեն տղամարդ կեանքում գտնէ մէկ անգամ դառնում է բանաստեղծ, - սիրոյ ժամանակ, երբ երագում է իր սիրած աղջկայ մասին. ամեն կին կեանքում գտնէ մէկ անգամ դառնում է երգչուհի - մայրութեան ժամանակ, մանկական օրօրոցի գլխին նստած:

Մայրը շատ վաղ է սկսում երգել իր երեխայի համար, գրեթէ նրա կեանքի առաջին օրից: Սկզբում շատ կամացուկ, հազիւ լսելի, երկչոտ ձայնով, յետոյ հետզհետէ անելի բարձր, անելի վստահ, քանի անելի է նկատում թէ ինչպէս երգը հանդարտեցնում է երեխային: Առանձին, անջատ խօսքերը կամաց կամաց շարահիւսում կազմում են իսկական մի մեղեդի, նրա հետ կապում են բառեր, և ահա պտրաստ է լինում օրօրոցի երգը, որը յետոյ ամեն օր երգում է, թէ խաղաղ ուրախութեան և թէ ծանր վշտի ժամերին, և արմատ է բռնում մանկան գիտակցութեան մեջ և դառնում է նրա կեանքի արշալոյսի առաջին պայծառ տպաւորութիւններից մէկը:

Այս ճանապարհով է երևի կազմել օրօրոցի երգերից մեծ մասը: «Երգը ինքն ըստ ինքեան է երգում»: Իսկ յետոյ նրանք անցել են բերանէ բերան, հնչելով և աղքատի խրճիթում, և հարուստի պալատում:

Այդ երգերը ծնել են ժողովրդի մեջ, ինչպէս երևում է նրանց գուտ ժողովրդական բնաւորութիւնից: Մեր ժողովրդի գլխաւոր յատկանիշը - մեղմ թախիծը - դրոշմել է տխուր ողբացող եղանակի մեջ, իսկ մայրական ցինջ ուրախութիւնը՝ կատակ-կայտառ խօսքերի մեջ: Այդ բառերը մեծ մասամբ ասում են հայրենի կենսական պայմանների մասին, նկարագրում են միշտ մայրենի, ծանօթ պատկերներն և դեմքերը. սրանք այդ միձոցով հարագատ և մօտիկ են դառնում մանկան սրտին, առաջացնելով նրա մեջ համապատասխան հասկացողութիւններ:

Զուտ գեղասիրական տեսակէտից այդ երգերը չի կարելի շատ բարձր դասել: Եղանակը միակերպ է լինում, և բովանդակութիւնը՝ աղքատիկ: Իսկ եթէ չը նայելով այդ բանին, այդ երգերը այդ աստիճան շատ տարածած են և այդչափ սիրելի են նոյն իսկ կրթած դասակարգի մեջ, - պատճառն այն է, որ նրանք ունեն ինքնուրոյն բանաստեղծականութիւն և գուտ մանկական թարմութիւն և պարզմտութիւն, որ այնքան դուր են գալիս թէ մանուկներին և թէ հասակաւորներին: Բայց ի հարկէ մայրերը լաւ կանեն, որ օգուտն այն օրօրոցի երգերից, որոնք մեծ ուշադրութեան արժանի են և գրական, և երաժշտական տեսակէտից: Մեր բանաստեղծներն ու նազաստեղծները տւել են մի քանի իսկ որ գեղեցիկ նմուշներ, որ ամեն մայր պիտի անպատճառ գիտենայ:

Բայց ժամանակը գնում է : Եւ մի երջանիկ օր, մայրը նկատում է, որ երեխան աշխատում է կրկնել ծանօթ եղանակը: Մայրը լարած ուշադրութեամբ ականջ է դնում թոյլ, անորոշ հնչիւններին, որոնք հետզհետէ ուժեղանում են և դառնում են իսկական երգեցողութիւն:

Երեք տարեկանից մինչև դպրոց մատնելու ժամանակը շատ նշանաւոր շրջան է երեխայի կեանքում. այդ շրջանում է հիմք դրում, թէ բնաւորութեան և թէ ամբողջ մտաւոր և բարոյական զարգացման: Ուտի՝ մանկական երգեցողութեանը պէտք է առաջնակարգ տեղ տալ այդ ժամանակում, որպէս բարերար միջոցներից մէկին մանկան հոգին զարգացնելու համար: Ծնողները առանձին առիթներ են ունենում ուշադրութիւն դարձնելու եւ հնչիւնների կազմութեան, եւ արտասանութեան, եւ շնչելու, խօսելու, երգելու և իրանը պահելու ձևի վրա, նոյնպէս և ձայնական գործարանները վարժեցնելու վրա և այլն: Առհասարակ երաժշտասէր ծնողների համար դժար չէ զարգացնել երեխայի մեջ երգելու ընդունակութիւնը. եթէ երեխան ձայն և լսողութիւն ունի, գործը ինքն ըստ ինքեան առաջ

է գնում, բայց ի հարկէ ամենից հեշտ երեխան այդ արուեստը իրացնում է մօր երգածին ականջ դնելով:

Այդ ժամանակից մայրը երգում է ոչ թէ մանկան համար, այլ և նրա հետ, և շուտով մանկան բերանից սկսում են հնչել նաև ինքնաբերաբար մէկը միւսի ետևից քաղցր, թարմ երգեր, որ այնպէս զարդարում են ամեն խաղ:

Քանի աւելի ժամանակ կանցնի, այնքան աւելի երեխան կը սիրի երգեցողությունը, կերգի սրտանց, մի եղանակ միւսի ետևից կը տպատրուեն նրա յիշողութեան մէջ և կը վերածնեն նրա շրթունքներում: Պէտք է միայն ընտրել համապատասխան երգեր, աչքի առաջ ունենալով մանկան գեղասիրական-երաժշտական ճաշակի զարգացումը և նրա ձայնի կարողությունն ու առհասարակ երաժշտական ընդունակությունները: Երգելու ժամանակ պէտք է ուշիուշով հետևել մանկան շնչառութեան, արտասանութեան և շեշտադրութեան, անմիջապէս ուղղելով և վերացնելով զանազան անկանոնություններն ու սխալները:

Երգը միայն այն ժամանակն է հարկաւոր տպատրոյթինը անում, երբ բառերն ու եղանակը իրար բոլորովին համապատասխան ու յարմար են լինում: Եւ երեխաների ուշադրութիւնը դարձնելով այդ կապակցութեան վրա՝ ծնողները զարգացնում և ազնւացնում են նրանց զգացմունքներն ու ճաշակը: Իսկ բնագրի ու եղանակի գեղեցկութիւնը մանուկներին պարզաբանելու լուսազոյն միջոցն այն է, որ ծնողները իրենք երգեն, հաւաքելով իրենց շուրջը իրենց զուակներին: Երեխաներին երգեր սովորեցնելուն, նրանց հետ միասին երգելուն նւիրած ժամերը - ամենապայծառ և ամենաարդիւնատէտ ժամերիցն են փոքրիկների համար:

Անցնում է առաջին անհոգ մանկութիւնը: Գալիս են դպրոցական տարիները: Դպրոցում մանուկը նորից հանդիպում է երգին, բայց արդէն ուրիշ պայմանների մէջ. նա աշակերտ է, երգեցողութիւնը դասարանական առարկայ է: Դպրոցական երգեցողութիւնը աւելի զանազանակերպ և բովանդակալից է, քան ընտանեկանը, բայց դրա փոխարէն պահանջներն էլ աւելի խիստ են. դա արդէն ոչ միայն հաճելի և օգտաւետ ժամանց է, այլ ինքնուրոյն գիտակցական աշխատանք:

Ուրեմն տարբեր ձևեր, տարբեր միջոցներ, մի փոքր տարբեր նպատակ:

Նոր պայմաններից առաջացած լարումն ու ստիպողականութիւնը կարող են բացասական ներգործութիւն ունենալ մանկան վրա. Ուստի պէտք է կարելոյն չափ հեշտացնել, թեթևացնել նրա համար՝ թռչնակի երգի նման ազատ, անկաշկանդ երգեցողութիւնից դէպի որոշ ժամերին, որոշ կանոններով երգելուն անցնելը, որպէսզի երեխայի սէրը դէպի երգեցողութիւնը առհասարակ չը թուլանայ: Հէնց որ այդ անցնելը տեղի է ունեցել առանց խոչընդոտներ, երեխայի առջև բացում է նոր, աւելի ընդարձակ ասպարէզ, որ և ոգևորում է նրան:

Ահա այդտեղ է որ շատ կարևոր է ընտանիքի աջակցությունը: Դպրոցում սովորած երգերը երեխան բերում է տուն, - դիմաորեցէք ինչպէս հարկն է, լիակատար հետաքրքրութեամբ և համակրանքով. միայն այդ ժամանակ երախան ինքն էլ կը սովորի գնահատել և սիրել այդ երգերը: Ընտանիքը պէտք է նաև օգնի մանկան իրացնել դպրոցում երգած եղանակները: Ուստի միք մոռանալ առաջւայ պէս յաճախ հաւաքել ազատ ժամերին և խմբովին երգել:

Ստորին դասարաններում աշակերտները աւելի հեշտ իրացնում են որևէ խաղի հետ շաղակալած երգերը: Այդ տարիքում մանուկները առանձնապէս սիրում են երգել խաղալով, մանաւանդ աղջիկները: Ափսոս որ տարածած եղանակներից և բառերից շատերը գուրկ են գեղարուեստական արժանատրութիւնից: Այս դեպքում ընտանիքն ու դպրոցը պիտի որ ձեռք ձեռքի տուած գնային, նորոգէին և հարստացնէին այդ խաղախառն երգերի ռեպերտուարը:

Երգեցողութեան դասերին դպրոցում երեխաները ծանօթանում են բազմաթիւ եղանակների և ոտոնաւորների հետ, և լուրջ, և ուրախ, և թեթև, և ծանր, և տօնական, և ժողովրդական եւ այլ երգերի հետ: Իրենց առանձին կարևորութեան և վսեմ բնաւորութեան շնորհիւ օրհներգները առանձին տեղն են բռնում: Դրանցից յետոյ գալիս են ազգասիրական և ժողովրդական երգերը, որոնց միջից բուրում են հայրենասիրութիւնն, ազգային հպարտութիւնն ու բնութեան

գեղեցկությունների հրապուրանքը: Այդ տեսակ երգերի հետ պետք է ծանօթացնել երեխային որքան կարելի է շուտով. նրանք կարող են նպաստել ջերմ հայրենասիրության և ազգային հպարտության զգացմունքի զարգանալուն և ամրապնդելուն փոքրիկների մէջ:

Միջին դասարաններում երգեցողության դասատուները շատ է օժանդակում նոտաների գիտությունը: Նոտաները միակ միջոցն են երգեցողության մեջ ինքնուրունությանը հասնելու: Ի հարկէ, ուղղակի նոտաներին նայելով ամեն նոր, անծանօթ երգ երգելը - գուցէ ամենքի համար այնքան էլ հեշտ չը լինի. դրա համար պետք է առանձին ընդունակություններ ունենալ. բայց քանի ատելի է մօտենում ժամանակը այդ ցանկալի նպատակին, որ աչքի առաջ ունի դպրոցական երգեցողութիւն, այնքան ատելի լաւ:

Առհասարակ նոտաներ կարդալ և նոտաներով երգել սովորել մի շատ էլ դժար բան չէ: Կը պատմեմ, օրինակ, թէ ինչպէս ես ինքս այդ արուեստին հասայ: Ես մեծացել եմ մի ընտանիքում, որտեղ ամենքը - մեծից մինչև փոքրը - շարունակ երգում էին, ես էլ միւսների հետ, բայց նոտաների հետ ես չկարողացայ ծանօթանալ մինչև 14 տարեկան հասակս: Միայն այդ հասակում ես առաջին անգամ ձեռքս առայ նոտաների տետրը, գտայ նրա մէջ ինձ ծանօթ մի երգ և սկսեցի երգել, միննոյն ժամանակ հետևելով ձայնանիշներին: Այդպիսով ես սովորեցի հասկանալ այդ տարօրինակ նշանների նշանակութիւն, զանազանել նրանց ըստ ձայնի տևողության և բարձրության, չը գիտենալով դեռ նրանց անունները:

Եւ վերջապէս, մանկական մեծ հասակում սկսում է խմբական բազմաձայն երգեցողութիւր: Նա առանձնապէս դուր է գալիս թէ հասակաւորներին և թէ մանուկներին, որովհետև այդտեղ համեմատաբար փոքր միջոցներով կարելի է անել շատ ատելի մեծ տպաւորութիւն, քան թէ միաձայն երգեցողության ժամանակ:

Chapter 6. Մանկական երգեր, կատակներ, ասացածքներ, հեքիաթներ, առակներ և հանելուկներ

Կայ բանաստեղծության մի ինքնօրինակ աշխարհ, մի առանձին գրականություն, որ կարելի է անուանել մանկական խաղերի գրականություն: Այդ գրականությանից թանաքի կամ փոշու հոտ չի գալիս: Նա, որպես և որպես և ժողովրդական երաժշտությունը, ծագել է ինքն իրան. որտեղ, երբ, ում, ձեռքով, ոչ ոք չը գիտէ: Տասի և պապի բերանից նա անցնում է հօր և մօր բերանը, իսկ սրանց բերանից այնուհետև յաջորդ սերունդի բերանը և այլն:

Այդ մանկական գրականությունը 4-5 գլխաւոր բաժանմունքներ ունի, որ մօտաւորապէս համապատասխանում են մանկան զարգացման աստիճաններին: Դեռ այն ժամանակ, երբ երեխան չի իջնում մօր ձեռքից, մայրը երգում է նրան մանր, պարզ հեքիաթներ և առակներ. ապա հերթը հասնում է իսկական հեքիաթներին և, վերջապէս, հանելուկներին:

Առաջին երգերը, կատակներն ու ասացածքները մի տեսակ իրենք իրենց դուրս են թոչնում մօր բերանից, երբ նա օրօրում է կամ զարճացնում է մանկան: Բոլորն էլ չափազանց պարզ, միամիտ, անպաճոյճ են լինում, բայց որչափ դուր են գալիս փոքրիկներին: Նորանից մի քանիսը նկարագրում են մօր և զաւակի սերտ մտերմական կապը, միաները ասում են որ մանուկը մի տեսակ կենտրոն է շրջապատող կեանքի, շատերը մի մի պատկեր են՝ բնակարանից հանած, ուր գործող անձինք լինում են կենդանիներ, կան այնպիսիները, որտեղ հասարակ, առողջ բարոյական գաղափար է պարունակում, մի քանիսի մէջ էլ կատակ խաղեր են մանկան հետ:

Այդ երգերից, կատակներից և ասացածքներից բուրում է մանկական թարմություն, անարւեստականություն և բնութեան սէր, որ երբեմն նոյն իսկ մարդացնում է այդ բմութիւնը:

Այդ փոքրիկ պատկերների մէջ շրջապատի տպաւորությունները շարահիւսում են, առանց հետևելու մտածողութեան որևէ օրենքին, այլ պարզապէս կողքէ կողք, ինչպէս գետնապտուղները ցողունների վրա: Նրա մէջ չը կան դատողություններ առարկաների մասին, նրա մէջ հանդէս են գալիս և ապրում են իրենք առարկաները, և ամեն բան այնպէս պարզ, բնական և ճշգրիտ են դուրս բերում: Նրանք պատկերացնում են իսկապէս կեանքը ոչ այնպէս, ինչպէս նա կայ իրօք, այլ այնպէս, ինչպէս նա անդրադառնում է դեռ ոչ բոլորովին հասունացած հոգու մէջ և այն աշխարհում, որտեղ երեխան զգում է իրան, ինչպէս իր տանը: Եւ այնուամենայնիւ այդ երգերով, կատակներով, ասացածքներով առաջին հիմքն է դրում երեխայի ծանօթութեանը կեանքի հետ, մանկական աշխարհից դուրս գտնուած աշխարհի հետ: Ամեն մի երգ, կատակ, ասացածք ընդլայնում է մանկական աշխարհահայացքը մի քիչ գոնէ: Իսկ նրանց ընդհանուր արդիւնքը լինում է արդէն բաւականաչափ նշանաւոր մտաւոր աշխատանք, միայն թէ դրա ընթացքը այնպէս չէ, ինչպէս հասակաւորներինը՝ տրամաբանական եզրակացություններով և կանոններով, - այլ պատկերներն ու տպավորությունները ըմբռնում են և բացատրում մանկան նմանութեամբ, կենդանի աշխարհի հետ ունեցած հիմնական նմանութեամբ, կենդանի աշխարհի հետ ունեցած ազգակցութեամբ:

Այդ երգերը, կատակները և ասացածքները նպաստում են նաև մանկան խօսելու ընդունակութեան, լեզու հասկանալու վրա. նրանք նիւթ են տալիս նրա հոգուն, աննկատելի կերպով մշակում են հասկացողությունները, մի խօսքով, առաջին հիմքն են դնում նրա խելքի և բնատրոյթեան: Նրանք, այնպէս ասած, մանկան համար կեանքի առաջին տարիներում հանդիսանում են մի տեսակ բերանացի այբուբէն, առաջին դասագիրք, իսկ ծնողների և դաստիարակների համար անգնահատելի և ընդմիշտ թարմ ձեռնարկ, որ օգնում է սերունդէ սերունդ:

Յաջորդ, աւելի բարձր աստիճանի վրա կանգնած են ՀԷՔԻԱԹՆԵՐԸ:

Մանկական երգեր, կատակներ,
ասացածքներ, հեքիաթներ,
առակներ և հանելուկներ

Հեքիաթների դեմ երբեմն լսում են նախազգուշացումներ: Այսինքն՝ մեր ժամանակներում հեքիաթի հակառակորդները այլևս չեն պնդում այն բանի վրա, թե հեքիաթը ՍՈՒՏ է, որովհետև նրա մեջ չը կայ արտաքին ճշմարտություն: Բայց ոչ պակաս միամիտ է և այն առարկությունը հեքիաթի դեմ, իբր թե՛ նրանք ուշացնում են իրականության զգացմունքի, բնության հասկացողության զարգացումը մանկան մեջ, որովհետև հեքիաթական աշխարհը բոլորովին այն չէ, ինչ որ իրականը: Բայց միթե՛ երեխաների վզին փաթաթելով մեծերին յատուկ, հասունացած վերաբերմունքը դեպի շրջապատ կեանքը չի նշանակում, որ երեխայի բնությունը բոլորովին մենք չենք հասկանում:

Իսկապես հեքիաթները պետք է այն տեսակ հոգեկան սնունդի շարք դասել, ինչպես են և մանկական երգերը, կատակներն և ասացածքները. այդ սնունդը անպայման պետք ունդունի մանուկը իր զարգացման որոշ շրջանում - իրականության և հրաշալիքի այդ խառնուրդը հե՛նց համապատասխանում է մանկան բնական պահանջին, զարգացնում և շատացնում է նրա հասկացողությանց պաշարը, անգիտակցօրէն. նա հանաք-հանք խելք է սովորում այդ գունաւէտ պատկերներից: Հեքիաթի մէջ մի բացարձակ բան կայ, որ համապատասխանում է մանկական ձգտմանը դեպի ամբողջականն և անմիջականը և լցնում է մանկան հոգին կեանքի ընդհանուր կապի ուժեղ զգացմունքով, բարձրագոյն զօրության գոյութեան գիտակցութեամբ, զօրութեան, որ ի մի է շարկապում բոլոր, արտաքուստ բաժան-բաժան երևոյթները: Մանուկն ու հեքիաթը կանգնած են մտաւոր կեանքի հաւասար աստիճանին: Մտածողութեան ընթացքը, եզրափակութեանց ձևը հեքիաթում նոյնն է, ինչ որ մանկան մէջ: Հեքիաթի իսկական աղբիւրն է մանկական հոգին կամ բնութեան զաւակի հոգին, բնութեանը մօտիկ կանգնած մարդու, որ քաղաքակրթութեան առաջին աստիճանների վրա է կանգնած, - ասել է թե՛ դեռ չը բացած, չը փթթած հոգին, ուր խելքն ու երևակայութիւնը դեռ չեն կազմել առանձին միութիւններ, այլ գործում են միացած, անբաժան. - մի հոգի, որի մտածողական ընդունակութիւններն ու մանկօրէն թոյլ, անհաստատ, տարտամ են և որը ամեն օր շարունակ զբաղւած է «ինչու» և «ինչից է» հարցերով: Մանուկն ու հեքիաթը անբաժան գոյգ են, և Յակոբ Գրիմը բոլորովին իրաւունքի է, կոչելով հեքիաթը «պահապն-հրեշտակ», որ մանկանը ուղեկից է տրւած կեանքի արշալոյսին:

Բայց, ինչպես որ յաճախ է պատահում կեանքում, հեքիաթի իչար գործածելը բողոքներ է յարուցել հե՛նց իրեն հեքիաթի դեմ և դրդել է կասկածով վերաբերել նրա պիտանի լինելուն ընդհանրապէս: Խօսք չը կայ որ անթիւ անհամար հեքիաթներով լցնել մանկան գլուխը լաւ չէ, ինչպէս լաւ չէ և քաղցր թխածքներ շարունակ տալ հա տալ: Եւ ինչպէս սովորական կերակուրը, այնպէս ել հեքիաթը - աւելի լաւ է ՏՆԱՅԻՆԸ, ՀԱՐԱԶԱՏԸ, անարուեստը: Այս հեքիաթը շատ աւելի լաւ կը իրացնի, քան թե՛ օտարամուտը, անհարազատը:

Նախ և առաջ պետք է խոյս տալ օտարն ու հայրենին անխտիր խառնելուց: Միգ վախենալ կերակրել երեխային միևնոյն պարզ, անարդար ժողովրդական հեքիաթով օրէցօր, մինչև որ անգիր կանի և ինքը կը թելադրի ձեզ խոսքերը, եթէ դեմ ընկնէք կամ սովորական ձևով չը պատմէք: Այդպիսի կրկնությունը ոչ միայն վարժեցնում է յիշողությունը, սրելով նաև հասկացողությունը, այլ և պատճառում է երեխանյին մի յատուկ ուրախություն - սպասելու և ճանաչելու առանձնապէս դուր եկող միջնադէպերը: Մի առանձին հրճանք է միշտ առաջացնում միևնոյն խօսքերի կրկնուող շարահիւտությունը, որը պատահում է մի քանի ամենապարզ հեքիաթների մէջ:

Իսկ եթէ այնուամենայնիւ երեխայի մէջ կը զարգանայ մի առանձին ազահություն դեպի հեքիաթներ, կայ մի գեղեցիկ միջոց դրա դեմ - այդ միջոցը ժիժի անող հեքիաթներն և հեքիաթի յաւելումներն են: Նրանք իսկոյն երեխային փոխադրում են երևակայական աշխարհից իրականը և հրաշալի միջոց են ժամանակին կանգնեցնելու և մի քիչ ախորժակը խլելու հեքիաթամոլ քաղցրաստից: Բայց բաւական չէ չափաւոր լինել հեքիաթ պատմելու մէջ, պետք է դեռ ևս ջոկել և մաղել նրանց: Կան բազմաթիւ հեքիաթներ, որոնք բոլորովին անպետք են մանուկների համար, և ոչ բոլորն են համապատասխանում նրանց հասակին: Օրինակ, անհրաժեշտ է զգոյշ լինել այնպիսի հեքիաթներ ընտրելիս, որոնք երեխաների մէջ երկիւղ կամ սաստիկ կարեկցություն են առաջացնում, ինչպէս են «Կարմիր գլխարկի» կամ «Վիշապների» հեքիաթները:

Փոքրիկ երեխաների համար յարմարագոյն հեքիաթներն են առհասարակ ժողովրդական հեքիաթները և մանաւանդ կենդանական վէպը: Մանուկը առանձին հակում ունի դեպի

Մանկական երգեր, կատակներ,
ասացածքներ, հեքիաթներ,
առակներ և հանելուկներ

կենդանիները, որոնց կեանքն ու հոգեկան աշխարհը այնպես պարզ, հասարակ, բնորոշ և հասկանալի են: Դրա համար է որ մանկական երգերը, առակները, կատակները, ասացածքներն ու հեքիաթները իրենց նիւթն առնում են կենդանիների կեանքից: Կենդանիները խօսում, գործում են մարդկանց պէս, բայց և պահանջում են իրենց առանձնայատուկ կենդանական գծերը: Կենդանականի և մարդկայինի այդ խառնուրդն է որ լինելով կենդանական վէպի հիմք, առանձին հրապոյր է ներկայացնում մանկան համար: Բնչպէս երեխան չը հրճի տեսնելով թէ ինչպէս աղւետը, պահպանելով իր ցեղի իսկական առանձնահատկությունները, - խորամանկությունը, նենգությունը, սէրը դէպի հաւի կամ վայրի թռչունի միտք, - խօսում է ամենասովորական բաների մասին, հրաւեր ընդունում և գնում խնջոյքի կամ հարսանիքի, քնում է տախտի վրա, պոչը պահում է տախտի տակ, կամ ինչպէս գայլը պոչով ձուկ է որսում գետում և այլն: Այս ամենը հէնց երեխայի ճաշակովն ու խելքովն է:

Պէտք է սկսել ամենակարճ, ամենապարզ հեքիաթներից, որոնք ամենից մօտիկ են առաջին երգերին, հանաքներին և ասացածքներին, և հետզհետէ անցնել աւելի երկարներին ու բարդերին:

Չը պէտք է վախենալ բուն ժողովրդական երևակայական հեքիաթներից: Ճիշտ է, վերևանց նայողի աչքում նա կերևայ երևակայութեան ամենաազատ, քմահաճ և կայտառ խաղ, որ տակն ու վրա է անում իրականութեան հանգամանքները: Բայց երեխան բնագումամբ ըմբռնում է նրա էությունը և ներշնչում է, ինչպէս վերև ասացինք, կեանքի ընդհանուր կապի սաստիկ զգացմունքով, մարդիկ դառնում են կենդանիներ, կենդանիները մարդ, կենդանի ու բոյսը մարդու կողքին են կանգնում, որպէս նրա հաւատարիմ ընկերներն ու օգնականները: Աւելացրէք սրա վրա նաև պարզությունը, ներքին ճշմարտությունը և պատկերների թանձրությունը, որոնք, չը նայելով հեքիաթի պարունակած հրաշալի տարրին, գործում են իրականութեան ճնշիչ տպաւորություն: Ընդհանուր տրամադրությունը այնպէս ուժեղ է լինում, հրաշալին այնպէս խճուղւած է լինում իրականութեան ամենայայտնի, անմիջական գծերի հետ, որ այդ գծերի ռեալական ճշմարտությունը ձուլվում է իրեն հեքիաթի՝ այնպէս ճշմարիտ երևացող տարրերի հետ և աւելի ևս սաստկացնում է այն տպաւորությունը, որ անում է մանկան վրա հեքիաթի գաղափարի ներքին ճշմարտությունը:

Հենց այդ ներքին ճշմարտությունն է հեքիաթի գլխաւոր ուժը կազմում: Սրա շնորհիւ է որ հեքիաթը մի տեսակ ընդհանուր սեփականություն է հանդիսանում և հաւասարապէս հասկանալի է բոլորի համար: Նա չի ծանաչում տեղի կամ ժամանակի դրած կապանքները: Ասում է միայն «եղէլ է չի եղէլ» կամ «մեզնից շատ տարի առաջ»: Գործող անձինք և գործողութեան տեղը մեծ մասամբ յատուկ անուններ չեն ունենում, իսկ եթէ ունենում են էլ, դրանք լինում են ամենասովորական, ամենազործածական կամ թէ գուտ երևակայական մականուններ: («Թռչին տղայ, Մօթալ, Հանէս, Այծատուր, Եղեզնուհի»):

Իսկական ժողովրդական հեքիաթը արտացոլում է մարդկային կեանքը, - ճշմարիտ՝ աւելի շուտ ընդհանուր, հիմնական գծերով, քան թէ ամբողջ մանր մունր զանազանակերպութեամբ, - և ընդգրկում է բոլոր հասկանները: Նա հաւասար սիրով խոսում է և թագաւորի ու թագուհու, և քաջ արքայորդու, անվեհեր փահլւանի, և հասարակ գիւղացու, և գող աւագակի, և աղքատ ու հարուստի, և հայր ու որդու, և մարդ ու կնոջ, և յիմար ու խելօքի, և բարի ու չարի, և գեղեցիկ ու տգեղի մասին: Բայց միայն մարդկային գոյությունը չէ որ նա ընդգրկում է: Ոչ միայն մեծ կամ փոքր բան չըկայ, որ նա իր պատմածքի մէջ հիւսելիս չը լինի: Հեքիաթի լայն շրջանակի մէջ տեղ են գտնում և գործում են թէ սուրբ նահատակները, թէ սատանաները, թէ վիշապները, թէ ինքը մահը, թէ թռչունները, թէ մեղունները, թէ ամեն տեսակ ճիճուները, և նոյն իսկ անշունչ առարկաները: Բարդ բնատրություններ հեքիաթը չի սիրում, ինչպէս և չի սիրում չափազանց խորիմաստ հանգոյցներ, խճուած դրություններ, կամ նետարդները խիստ լարող միջնադէպեր: Չը նայելով նրա մէջ կատարուող գործողութեան հրաշալի լինելուն, նա կատարում է սաստիկ պարզ, բնական կերպով:

Մենք հէնց սկզբից գիտենք թէ ինչպէս է բանը վերջանալու: Չար, նախանձուտ եղբայրներն և քոյրերը ամօթահար պիտի լինեն, մոխրատիտիկը և հեզ քոյրիկը ստանալու են իրենց պարզասրտութեան և անչարամտութեան վարձը. ճնշւած, հալածւած խորթ աղջիկը ստանալու է աշխարհի ամեն բարություն, իսկ երես առած, ինքնահաւան աղջիկը խիստ պատժելու է և այլն: Ամեն տեղ պարզություն, որոշություն, ոչ մի չասած, մութ մնացած, ծուր բան: Այս է գլխաւորապէս որ հեքիաթը

Մանկական երգեր, կատակներ,
ասացածքներ, հեքիաթներ,
առակներ և հանելուկներ

դարձնում է «մանկական» վիպասանություն: Նա ինքը՝ մանկական թագաւորութեան բարմունքն է, այն էլ մի այնպիսի թարմացնող, սրտագրաւ բուրմունք, որ ընդունակ է նորից մանուկ դարձնելու և կրթած մարդուն, և ծերունուն: Մանկութիւնից ծանօթ և հարազատ հեքիաթը ցոյց է տալիս մեզ կենսաբարձ այնպէս, ինչպէս որ նրան հաւատում է մանուկը, ուր բարին միշտ յաղթանակում է, իսկ չարը յաղթահարում, ուր խելքն և հեզութիւնը միշտ յաղթում են յիմար մեծամտութեանը, ուր՝ ինչոր լրջօրէն և յամառութեամբ ցանկանում ենք, անպատճառ ձեռք ենք բերում և ուր ոչ մի այնպիսի հրաշալի բան չը կայ, ինչ որ վաղը չը կարողանար իրականութիւն դառնալ:

Զարմանալի չէ որ Լուստերը մէկ ամգամ այս կարծիքն է յայտնել. «Ես աշխարհիս ոչ մի բարիքի հետ չէի փոխի այն հեքիաթները, որ լսել եմ մանկութեանս ժամանակ»:

Արդէն այս թուցիկ բնորոշման մէջ երևան են գալիս ժողովրդական հեքիաթի մի շարք առանձին գծեր, որոնք ահագին նշանակութիւն ունեն մանկան հոգեկան զարգացման համար: Ամենից հեշտն է գուցէ այդ գծերը երեք դասի բաժանել. 1) բարոյական, 2) գեղարուեստական և 3) ազգային - հայրենասիրական նշանակութիւն ունեցող գծեր:

Առաջին դասի գլխաւոր գծերը ես համարում եմ մշտական և ակներև գերադասութիւնը, որ հեքիաթը տալիս է մարդուս ներքին արժանիքներին համեմատած արտաքին, ցուցական կողմերի հետ, և այն նշանակութիւնը, որ տրուում է, այդ պատճառով, շատ բաներին, ինչ որ ըստ երևոյթեն չնչին ու աննշան են. ապա խորին արդարամտութեան զգացմունքը, որ հաւասար, անաչառ կերպով է վերաբերում ամենքին և ամեն բանին. բնութեան խորին ըմբռնումը, բոլոր արարածների ներքին, կենսական կայի զգացումը և աներկիւղ, վեհ հեզութիւնը: Այս ամենի վրա պէտք է աւելացնել և այն, որ ամեն բան, ինչ որ իրօք յափշտակում է և առաջացնում է մէր անկեղծ կարեկցութիւնը, ոչ միայն կենդանացնում, արթնացնում է հոգեկան ուժերը, այլ և զարգացնում, վարժեցնում է նրանց և թողնում է այնպիսի տպաւորութիւններ, որոնք կը շարունակեն ազդել մարդու վրա և իր ժամանակին գործողութիւններ կը դառնան: Հեքիաթի բարոյական նշանակութեան հետ սերտ կապած է նրա գեղարուեստական և ազգային հայրենասիրական նշանակութիւնը. այդ բոլոր երեք կողմերը դժար է նոյնիսկ իրարից բաժանել, ժողովրդական հեքիաթի գեղարուեստական գծերի մէջ նախ և առաջ պէտք է մատնանիշ անել - երևակայութեան հարստութիւնն թաթաւութիւնը, վարպետ արտաքին ձևն ու հրաշալի, ճկուն, արտայայտիչ լեզուն, տիպարների մաքրութիւնն ու պայծառութիւնը, պատմելու եղանակի անկեղծութիւնն ու ամեն տենդենցիայի, նախամտածած գաղափարի և չոր ու ցամաք իրատի բացակայութիւնը - իրատը թագնած է լինում հեքիաթի մէջ, ինչպէս նիւթը պտուղի մէջ:

Հեքիաթի-ազգային-հայրենասիրական նշանակութիւնը կախած է արդէն վերև բերած երկու տեսակ գծերից շատերից: Առաջին տեղն են բռնում - բնորոշ տիպարները, որ ժողովրդական իդէալներն են մարմնացնում կամ ազգային ոգու զանազան յատկութիւններն են անձնաւորում. այնուհետև մայրենի բնութեան և բարք ու վարքի պայծառ, կենդանի պատկերները, որոնք երեխային մօտեցնում են հարազատ իրականութեանը և հող են պատրաստում նրա ապագայ գիտակցական հայրենասիրութեան համար:

Բայց հեքիաթի խորին ազգային - հայրենասիրական նշանակութիւնը այն բանի մէջն է, որ նա դարերի ընթացքում ողորկել է հազարաւոր պատմողների բերանով, մաղել է սերունդէ սերունդ, այնպէս որ ամեն պատահական, անհատական բան նրա միջից դուրս է ընկել և մնացել են միմիայն գլխաւոր, խոշոր գծերը, որոնք բնորոշում են ազգութիւնը: Հեքիաթը մի տեսակ հաւաքական լուսանկարն է ազգի, ազգային պատկերն է, ինչպէս լինում են հաւաքական ցեղային պատկերներ. մօր, հօր և որդոց լուսանկարները տպագրելով պապի, տատի և այլն լուսանկարների վրա՝ ստանում ենք ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ տիպար, ոչ թէ անհատական դեմք: Այսպէս և ժողովրդական հեքիաթի մէջ առանձին պատմողների գծերը - թէ պատմելու ձևի և թէ իդէալներին վերաբերելու եղանակի տեսակետից - ձուլել են և կազմել են մի տիպիկական դեմք և մշակել է մի ընդհանուր ազգային պատկեր:

Այս կրթական - դաստիարակչական մանկական բանահյուսության վերջին յոդը կազմում են հանելուկները: Սրանք աւելի քան նախորդ տեսակները դիմում են մանկան խելքին ու սրամտութեանը, պահանջելով որոշ չափի մտաւոր հասունութիւն և կարծես պատրաստելով նրան անցնելու դպրոցական շրջանին:

Հնում հանելուկները յայտնի չափով բռնում էին դպրոցական վարժութեան տեղ, մանաւանդ գուտ մտաւոր զարգացման տեսակետից: Մեր ծերունիներից շատերը մեծ սիրով յիշում են այն երեկոները, երբ տանեցիք հաւաքելիս էին լինում ճրագի շուրջը կամ բախարու առջև, ամեն մէկը իր աշխատանքը ձեռքին, և հայրը՝ չիբուկը փշշացնելով, տալիս էր ընտանիքի կրտսեր անդամներին զանազան հանելուկներ և խրթին հարցեր, աշխատելով միևնույն ժամանակ շփոթեցնել նրանց, խճճել: Իսկ որը մտաւոր մարզանքի դաս էր:

Հանելուկի նպատակն է մտքի մարզանք կամ գիտութեան վերաստուգում: Նիւթը նա առնում է շրջապատող բնութիւնից և կեանքից և լուծելու համար հետևապէս պահանջում է սրամտութիւն և երևակայութիւն: Հանելուկի վառ պատկերաւորութիւնը, առարկաների կտրուկ, հակասութիւններից հիւսւած բնորոշութիւնը երեխաների աչքն են բացանում և ցոյց են տալիս առարկաների շատ և շատ նոր յատկութիւններ, ներկայացնում են նրանց աւելի սաստիկ, աւելի պայծառ կերպով, քան թէ երեխաները սովոր են տեսնելու: Իսկ այն աշխատանքը, որ հանելուկը տալիս է մտքին, ինքնըստինքեան այնքան ուրախ, գրաւիչ է, այնքան գրգռում է մտաւոր եռանդը, որ հանելուկը անկարելի է չը համարել մի բարենպաստ գործօն երախայի առողջ, բազմակողմանի մտաւոր զարգացման համար: Երեխայի ուշադրութիւնը մէկ անգամից յափշտակւում է այդ ֆոկլոր-մօկլորներով, անկանների այդ խաղով, ամենասուսպասելի զուգադրութիւններով և հրաշալի, իսկ-որ հեքիաթական եզրակացութիւններով: Հանելուկը զարմանալի յատկութիւն ունի միացնելու աշխատանքը զարճութեան հետ, վարժեցնելու բանականութիւնը՝ միաժամանակ վարժեցնելով և երևակայութիւնը, ձուլելու վերացականը և իրական-շօշափելին, ռէալականն ու հրաշալին. նա հանդիսանում է մի փոքրիկ նմուշ ուսուցման ամենակատարեալ եղանակի - արագ, մէկ անգամից տիրանալ մանկան ուշադրութեանը, ամուր և վառ կերպով տպաւորել գիտոյթիւնը նրա յիշողութեան մէջ, սրել անվարժ հայեացքը և հնարաւորութիւն տալ լիովին վայելելու աշխատանքի բերկրանքն ու դժարութեանը յաղթելու քաղցրութիւնը: Եւ երեխաների առհասարակ ոչ միայն խոյս չեն տալիս այն մտաւոր լարումից, որ պահանջում է հանելուկի լուծումը, այլ, ընդհակառակը, հազիւ թէ մի ուրիշ մտաւոր զբաղմունքով այն աստիճան հետաքրքրում են և սիրում են, քան թէ հանելուկներն են, - եթէ միայն նրանք հիւսւած են մանկան ծանօթ կեանքի պայմաններից¹⁾:

Նախ՝ հնարաւորութիւն ունենալ սեփական մտաւոր ուժերը փորձելու, այն էլ՝ անակնկալներով հարուստ ասպարէզում, այնուհետև, երբ հանելուկի իմաստը գտնւած է, տեսնել, թէ ինչոր այնքան առասպելական, զարմանալի, անկարելի էր համարում, իսկապէս կայ և ամենաբնական գծերն ունի, - միթէ այս ամենը չի կարող յափշտակել, գրաւել, զարգացնել մանկան և սէր ներշնչել դեպի մտաւոր լարումը:

Վերձնենք ժողովրդական բանաստեղծութեան զանազանից մի քանի հանելուկ, իբրև օրինակներ, համախմբելով դրանց համաձայն այն բանին, թէ ինչին են դրանք վերաբերում. - բնութեանը ընդհանրապէս, կենդանական աշխարհին, մարդուն թէ ընտանեկան նիստ ու կացին²⁾

1. 1. Ծովից կելնի, ծով կը մտնի, հարիւր տեսակ ռանգ ունի, ամեն օր՝ կուլ կը տայ, հազարից մէկ՝ վեր կուտայ (ամպ). - Մանր մանր եկեղեցի, դանակով զարկի՝ դուռը բացի, մտայ ներսը համբուրեցի, քարերը դէն թափեցի (ձմերուկ): - Էն ինչ է. - նիւթ չունի, շուտ կը վազի - ոտ չունի. բռնողին օգուտ չունի. (սուեր): - Մէլով փէտ՝ կացին չի դիպել, թօփով ատլաս՝ մկրատ չի տեսել,

¹Ժողովրդի մէջ տարածւած է բազմաթիւ հրաշալի («առասպելական») հանելուկները այդ պատճառով անյարմար են քաղաքացի մանուկների համար: այդ հենելուկների համը նրանք չեն կարողանում հասկանալ և ինչպէս հարկն է վայելել, քանի որ չեն ունենում կենդանի, անմիջական տպաւորութիւններ՝ բնութիւնից և ռամիկ ժողովրդի կեանքից քաղւած:

²Օրինակները վերցրել են հայկական հենելուկներից:

Մանկական երգեր, կատակներ,
ասացածքներ, հեքիաթներ,
առակներ և հանելուկներ

ջալով ալիւր՝ ջաղաց չի մտել (փշատ): - Ուն ունի, բուն ունի, կաքաւի պէս՝ կտուց ունի (սիսեմ):
- Մի տուն ունեմ՝ մ'կ սինանի, հարիւր հազր տախտակ ունի (սունկ): - Պառաւր կանգնել է
առլին, քառասուն կարկատան կրծքին (կաղամբ):

2. 2. Թագաւոր ունեմ հնոց նորոց, գլուխն ունի՝ ոսկէ քորոց, ելաւ կանչեց ննջելոց, Քրիստոս
յարեալ ի մեռելոց (աքաղաղ): - Սև է սաթի նման, սպիտակ է կաթի նման, պոչը խաչերկաթի
նման (կաչաղակ): - Կերթայ կուգայ՝ հետք չունի, ետ կը դառնայ՝ թոզ չունի, թռչուն է՝ բայց թև
չունի, գոմէջ է՝ ամբակ չունի (օձ): - Լարը քաշեմ, սարը ժած գայ (ուխտ):
3. 3. Երկնքից մէկ մարդ իջաւ, փայտէ ձին տակը, օրը երկու գառ կուտի, բայց էլի չի կշտանայ
(մանուկը օրօրոցի մէջ): - Օր ու գիշեր չի քնի, մարդու մօտ քիչ կը կանգնի, ինչքան էլ կուգես
վազի, ետևիցը չես հասնի (միտք): - Մէկ ձմերուկ կայ, օխտը ծակ ունի (գլուխ):
4. 4. Էստեղ պուպուզ, էստեղ պուպուզ, դռան ետըր կուկուզ (ավել): - Հոգի չունի՝ կը խոսի, ձեռներ
չունի՝ կածխատի անգուլի է, անտո է, ինչ որ իրան՝ տաս կուտի (գրիչ): - Մարից կուգայ սվլալէն,
ոսկէ բեխեր պլպլալէն (գերանդի): - Ածեցի ածմծեցի, բկիս ծակին դէմ արեցի (հաց): - Չորս
ախալէր են մէկ վերմակի տակ (քուրսի): - Կապեմ կերթայ, արձակեմ կը կանգնի (տրեխ):

Հնումը շատ էին տարածուած մի առանձին տեսակ հանելուկներ - խրթին հարցեր, որոնք մեր
ժամանակներում հետզհետէ աւելի և աւելի կորցնում են իրենց նշանակութիւնը: Մանուկը ստանում
է իր գիտութիւնը գլխաւորապէս դպրոցի միջոցով, և այդ տեսակ հանելուկները, որոնցով աւելի
շուտ երեխայի գիտութիւնն էին չափում, քան թէ նրա խելքը, հետզհետէ արագ անհետանում են,
քանի աւելի առհասարակ շատանում է գիտութիւնների պաշարը:

Խրթին հարցերը մեծ մասամբ ենթադրում էին որ մանուկը ունի բաւականաչափ տեղեկութիւններ
գիտութեան այս կամ այն ճիւղից: Ի նկատի ունենալով այն, թէ ինչ էր հնում գիտիւն համարում,
այդ հարցերը վերաբերում էին գլխաւորապէս սրբազնան պատմութեանը և հաշիւն: Այդ հարցերով
ծնողները փորձում էին թէ որ չափ հիմնատր կերպով են երեխաները անցել սրբազան պատմութիւնը
և թէ արդեօք թաբանական պարապմունքները զարգացրել են նրանց մէջ հաշիւ անելու գործնական
ընդունակութիւնը: Առաջին տեսակի հարցերիցն են օրինակ՝ «Երկինքը հով, գետինը ծով, ինչպէս
եզ էր, որ բերեց կով» Աղամ): - «Փայտէ բալնիք, ձրի կողպեք, որսը փախաւ, որսորդը բռնաւ»
(կարմիր ծովը և իսրայելացիք): Իսկ երկրորդ տեսակի հարցերն են՝ օրինակ. «Երկու հայն, երկու
որդի, պապն ու թոռը գնացին որսի, երեք կիստար սպանեցին և իրար մէջ հաւասար բաժանեցին,
էնպէս որ ամեն մէկը մի մի կիստար ստացաւ: Էտ ոնց էր» (երեքով էին - պապը, որդին և թոռը):
Կան և բնապատմական միտք ունեցող հարցեր. «Այն ինչն է, որ աշխարհի ստեղծագործութիւնից
սպրում է, բայց խորս շաբաթականից մեծ չէ» (ամիս):

Այժմ քիչ թէ շատ նշանակութիւն ունեն երկրորդ տեսակի հարցերը, կատակ և երկմիտ հարցերը,
որոնց նպատակն է շփոթեցնել, խճճել³):

Այսպէս ուրեմն, ով որ կամենում է իմանալ թէ ինչպէս էին կրթում և սովորեցնում հնում, պէտք է
դիմի ժողովրդական հանելուկների և խրթին հարցերի հարուստ պաշարին. նրան կը զարմացնի
ուսուցման և կրթութեան հին, գիւղացի պայտերից ժառանգած եղանակը. նա կը համոզի թէ որքան
միջոցներն ու նպատակները յարմարեցրած են էին ժամանակի պայմաններին և պահանջներին,
կը համոզի ժողովրդի իսկոր հանճարեղ մանկավարժական իմաստութեան մէջ, որից վատ չէր
լինի որ փոխ առնէին մեր ժամանակակից մանկավարժները:

Չի կարելի մանակակն բանաստեղծութեան աշխարհում տեղ չը տալ նաև մանկական խաղերին:

³Այս տեսակ հանելուկ հարցերիցն են՝ «Հարիւր կաքաւ տեսայ, մէկին սպանեցի. քանիսը մնաց» (մեկը, մնացածները փախան): «Ինչիցն է սագը լող տալիս» (ափից): «Ինչպէս մէկ տառով գրենք միս» (ս):

Մանկական երգեր, կատակներ,
ասացածքներ, հեքիաթներ,
առակներ և հանելուկներ

Խաղերի կրթական դաստիարակչական նշանակությունը ավելի փոքր չէ, քան թե մանկական երգերի, կատակների, ասացածքների, հեքիաթների և հանելուկների, գուցե նոյնիսկ ավելի է: Քանի ավելի է աշխատանքի բաժանումը կենսի մեջ պահանջում, որ դպրոցը տալ ավելի ու ավելի գիտություն, խաղը հետզհետե դառնում է ավելի և ավելի մանկան բնական, անհրաժեշտ պահանջ, որպես ուսման մի հակակշիռ զբաղմունք, և աչքի առաջ ունենալով, ոչ միայն ֆիզիկական զարգացումը, որը՝ դպրոցական ուսուցման շնորհիվ, ամենքին միատեսակ ձևի վերածող եղանակի շնորհիվ ավելի շուտ ընդհատում խանգարում է, քան թե դիտարկում: Սաղմնային դրությամբ մեջ գտնուող մանկական անհատական յատկությունները արձակ ելքի, ազատության պետք ունեն. այդ ազատությունը, գրեթե անսահման ազատությունը նրանք գտնում են խաղերի մեջ: Խաղը երեխայի համար նոյնն է, ինչ որ կենսաբանական համար: Խաղի մեջ մանուկը վարժեցնում և զարգացնում է իր արիությունը, հնարագիտությունը, գործունեություն և ստեղծագործության փափագը, օրինականության, կարգապահության, արդարամտության, անձնլիրության զգացմունքը, և այս ամենը վարժեցնում և զարգացնում է ամենալավ կերպով, այսինքն յօժարական, ազատ, ինքնվերջության ճանապարհով:

Ծ. թարգմ.

Հեղինակը այստեղ յայտնի չէ թե ինչու ոչինչ չէ ասում ժողովրդական մանկական բանաստեղծության մի այլ ճիւղի մասին, որը ոչ պակաս կարևոր նշանակություն ունի մանկան սկզբնական դաստիարակության համար, այն է՝ առածների, ասածքների և շուտասելուկների մասին: Առակներն և ասածքները իրենց մեջ պարունակում են ժողովրդական իմաստության մի անսպառ պաշար, որ դարձ է և քիչ քիչ անցել է և բիրտեղացած բառական ձևակերպություն է ստացել: Ժողովրդական լեզվի լազգոյն յատկությունները մանաւանդ դրանց մեջ են դրոշմած: Միս կողմից՝ շուտասելուկներն էլ աչքի առաջ ունեն մի մեծ մանկավարժական նպատակ - այն է զարգացնել և վարժեցնել ձայնական գործարանները, թլպատության և կակազության առաջն առնել և նպաստել արագախոսության:

Չը նայելով որ այսպիսի ահագին նշանակություն ունի ժողովրդական բանահիսությունը մանուկ սերունդի դաստիարակության համար, այնուամենայնիվ մեր հայկական մանկական գրականության մեջ դեռ չենք կարողացել հարկատր չափով օգտել այդ աղբյուրից: Մինչև օրս եղել են մի երկու այդպիսի փորձեր, գլխատրապես Ղ. Աղայեանի ձեռքով, որոնք մտել են մեր բոլոր դպրոցական դասագրքերի մեջ: Հայ դաստիարակը ստիպած է օգուտ քաղել առաելապես այն հում նիւթերից, որ ցրած են զանազան ազգագրական հրատարակությունների մեջ, օրինակ, բացի պ. Ե. Լալայեանի «Ազգագրական հանդէսից», նաև պ. Տիգր. Նաւասարդեանի «Ժողովրդական հեքիաթներ» 10 գրքոյկների, Գ. եպ. Սրանձտեանի գրածքների, «Էմինեան գրադարանի» մեջ: Մշակած հեքիաթներից ունենք Ղ. Աղայեանի հեքիաթները (պատկերազարդ) և Ս. Քամալեանի հեքիաթները: Իսկ երգերի, առակների, առածների, շուտասելուկների մշակումը լրջօրէն չի ձեռնարկած: